

діяльність у сучасному соціокультурному просторі (25-літній творчий внесок факультету мистецтв Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка): колективна монографія / за заг. ред. Б. О. Водяного, О. С. Смоляка, З. М. Стельмашука. Тернопіль: Факультет мистецтв Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка, 2018. С. 155–188.

1.4. Йосиф Роздольський – видатний український етномузикознавець. Олег Смоляк

В історії української музичної фольклористики важливе місце займають ті видання, які дотепер не втратили своєї наукової цінності й отримали широкий резонанс серед етномузикологів та збирачів народнопісенних творів. До таких насамперед належить збірник Йосипа Роздольського-Станіслава Людкевича «Галицько-руські народні мелодії», що вийшов у двох частинах у 1906–1908 роках. На відміну від ряду тогочасних збірників народних пісень він відрізняється концепцією культуро-жанрової системи, яка покладена в основу його систематизації музичного фольклору, та новаторськими методами, використаними під час транскрибування пісенного матеріалу. Такого роду новації дали підставу цьому збірнику започаткувати новий (науковий) період в історії української музичної фольклористики як етномузикознавчої дисципліни. Ця фундаментальна праця поставила Йосифа Роздольського і Станіслава Людкевича в ряд провідних європейських фольклористів першої половини ХХ століття. До цього видання ввійшло 1540 народних мелодій, записаних у багатьох місцевостях Галичини. Значна кількість пісенного матеріалу була записана на теренах Західного Поділля – малій батьківщині видатного фольклориста Йосифа Роздольського.

Досліджувати історію записів та транскрибування пісенного матеріалу до збірника «Галицько-руські народні мелодії» українські вчені-фольклористи та етномузикологи почали зразу після його виходу у світ (Іван Франко, Климент Квітка, Фвларет Колесса), але їхні зауваги мали рецензійний характер. І лише в період утворення держави Україна збірник «Галицько-руські народні мелодії» почав привертати увагу нового покоління дослідників. Ним зацікавилися вчені-фольклористи та етномузикологи Софія Грица [3], Богдан Луканюк [6], Олег Смоляк [13], Ірина Довгалюк [4], Марія Назар [11] та ін. Вони, зокрема, звертали увагу на основні методико-транскрипційні позначення та систематизаційні принципи поданого у збірнику матеріалу, менше вдаючись до його оцінки з точки зору сучасних методологій і методик.

Мета дослідження – висвітлити новаторські принципи, застосовані Йосифом Роздольським та Станіславом Людкевичем при упорядкуванні та транскрибуванні народних пісень, укладених у збірнику «Галицько-руські народні мелодії», та подати оцінки українських і зарубіжних учених-фольклористів, що були опубліковані після його виходу у світ.

Йосиф Роздольський¹ як збирач і упорядник значної кількості зразків усної словесної творчості увійшов в історію української фольклористики не лише як самостійний укладач збірників, але і як співавтор зі Станіславом Людкевичем фундаментального збірника «Галицько-руські народні мелодії». Саме це видання поставило Йосифа Роздольського в ряд видатних фольклористів не лише в Україні, але й поза її межами, зокре-

¹ Роздольський Йосиф Іванович народився 29 вересня 1872 р. в с. Доброводи нині Тернопільського р-ну Тернопільської обл. Закінчив Львівську духовну семінарію та Львівський університет (1897). Працював викладачем у гімназіях міст Перемишль, Коломия, Львів. Автор збірників «Галицькі народні казки» (1895, 1900), «Галицькі народні новели» (1900), «Галицько-руські народні мелодії» (1906, 1907). Записав 2987 народних пісень. Помер 27 лютого 1945 р. в м. Львові [4].

ма новизною методики записів та розшифрування пісенного матеріалу.

Збірник Йосифа Роздольського-Станіслава Людкевича «Галицько-руські народні мелодії» побачив світ у видавництві Наукового товариства ім. Шевченка в 1906–1908 роках. Зауважимо, що він став новаторським явищем в історії української музичної фольклористики. Адже у ньому Станіслав Людкевич як редактор-упорядник уперше використав і втілив у практику власну культуро-жанрову систему народнопісенного фольклору, побудовану на його функції в житті народу та обставинах, при яких він виконується. У збірнику вперше використано фотографічний (максимально точний) спосіб транскрипції народних пісень. В основу систематизації пісенного матеріалу покладено структурний принцип – типічність пісенного вірша і мелодії, що дало можливість максимально визначити мелотипологію того чи іншого пісенного жанру. Адже до цього часу весь пісенний матеріал систематизувався за літературознавчим принципом, в основу якого було покладено сюжет пісні та його смислове наповнення (якщо останній був оправданий у словесному фольклорі, то в музичному він не виходив за рамки структурної типології та функціонування).

У збірнику «Галицько-руські народні мелодії» основний акцент зроблено на структурній типології, в основу якої покладено модель ритмічної будови вірша і мелодії. Такий принцип систематизації дав можливість поглянути на народну пісню не лише з точки зору її змістового наповнення, а й на жанрово-типологічні її ознаки. Власне такий принцип систематизації музичного фольклору став підставою для зарахування або визнання збірника «Галицько-руські народні мелодії» одним із перших європейських етномузикологічних видань.

До збірника Йосифа Роздольського-Станіслава Людкевича «Галицько-руські народні мелодії» увійшла 1541 мелодія²,

² Уважно переглянувши порядку нумерацію збірника, ми виявили деякі неточності, а саме: 16 пісенних зразків позбавлені усякого цифрування і

а не 1526, як зазначено у деяких оглядових статтях дослідників народнопісенної творчості двох співавторів (до речі, увесь народнопісенний матеріал записаний на території Галичини – від надзбручанських земель до Західних Карпат у 1900–1902 роках). Репрезентований у збірнику фольклорний матеріал зафіксовано у 59-х селах і містечках, охоплених 21 повітом Галичини. Це доволі велика територія, яка до цього часу в такому обсязі мало обстежена.

На відміну від попередніх фольклорних видань, укладених за тематичним принципом, збірнику Йосифа Роздольського-Станіслава Людкевича притаманний новаторський підхід у впорядкуванні матеріалу. Упорядники збірника при його систематизації взяли за основу єдність мелодії і тексту, зазначаючи, що «... з приводу упорядкування пісень за текстами легко зрозуміти, що така засада часто стає в практиці поверхова і одностороння, бо коли основою поділу мусить бути типічність пісень, то на неї в рівній мірі складається текст і мелодійна форма пісні, – два нерозлучні її елементи» [2. – Т. 21, с. 10]. Отже, збірник «Галицько-руські народні мелодії» укладений за жанровими параметрами, наріжним каменем якого є типологічний принцип. Групування пісень у ньому було проведене за ритмічними типами вірша і строфи. Адже принцип класифікації пісень за їх ритмоструктурними ознаками, запропонований фінським ученим Ільмаром Кроном [18, с. 643–646], став актуальним на той час і дістав широке практичне застосування у музичній фольклористиці. Зокрема, в українському етномузикознавстві підхід до ритміки українських народних пісень як до основи упорядкування матеріалу мав свої передумови і був підготовлений фундаментальними працями Олександр-

виступають як варіанти до розміщених вище мелодій, хоча 13 із них утворюють віддалену спорідненість до попередніх і представляють інші субтрадиції. Ми зауважили, що порядковий номер 670 використаний двічі, а також не збережена чітка послідовність у нумерації при переході від закінчення першої частини до початку другої (перша частина закінчується 731 номером, а друга розпочинається 733).

ра Потебні [12], Петра Сокальського [15]. У 1906 році, після позитивного відгуку Івана Франка, побачила світ праця Філарета Колесси «Ритміка українських народних пісень» [5], центральними розділами якої було вчення про музично-синтаксичну стопу (пісенне коліно) та класифікація пісенних типів вірша і строфи за їхніми ритмічними ознаками. Така концепція у впорядкуванні пісенного фольклору вперше практично була втілена у збірнику Йосифа Роздольського-Станіслава Людкевича «Галицько-руські народні мелодії».

Станіслав Людкевич при редагуванні пісенного матеріалу знав, що всяка класифікація і систематизація мелодій – справа надзвичайно складна, наголошуючи на цьому у вступній статті до збірника: «... Спершу при самім почині своєї роботи задумав я порядкувати пісні на основі мелодичного строю, починаючи з 2-тонних до таких, яких звукоряд переходить кварту, квінту, октаву і т. д. До того склонювала мене думка про теорію повстання мелодії на основі розширювання звукоряду (Сокальський). Але невдовзі пересвідчився я серед роботи, що таке порядкування спростило би крайню сумішку форм пісенних, бо звукоряд тепер у поодиноких випадках являється часто чимось випадковим, а творення та перетворювання форм виступає далеко виразніше і наглядніше на тлі елементу ритмічного, ніж виключно в тональній структурі» [2. – Т. 21, с. 5]. Цей метод, глибоко опертий на аналітичну основу, значно підвищує наукову вартість збірника. Він полегшує користування зібраним матеріалом, дає можливість швидкої орієнтації в ньому, визначає і підкреслює типові ознаки пісень та дає підставу до науково-порівняльного дослідження.

Весь матеріал збірника «Галицько-руські народні мелодії» поділено укладачами на 4 основні групи. У першій групі представлені обрядові пісні (1–216). До неї ввійшли весільні, обжинкові, колядки та щедрівки, гагілки та веснянки. Другу групу склали звичайні (термін Станіслава Людкевича) пісні (217–1018) – суспільно-історичні, балади, любовні, сімейні, колис-

кові. Третю групу складають танкові і споріднені з ними пісні – жартівливі (1019–1211). Четверта група представлена в збірнику напливовими (термін Станіслава Людкевича) піснями. До цієї групи входять набожні (дідівські), пісні напівписьменного походження, пісні народного польського походження (1301–1415). У кінці збірника окремо подані лемківські пісні (1416–1506) та додаток (1507–1526). У кожному із названих вище розділів проведено систематизацію пісень за типами вірша і строфи. У групі «звичайних пісень» вірші поділені на ізосилабичні (рівноскладові) та гетеросилабичні (нерівноскладові).

Редагування пісенного матеріалу позначене новаторськими, як на той час, методичними та технічними позначеннями (деякі з них актуальні і в сучасному транскрибуванні). Цікаві спостереження, що стосуються фіксації народної пісні засобами нотаційних знаків Станіслав Людкевич відзначив у передмові: «... Народну пісню взагалі майже неможливо зовсім вірно і точно передати на нотний папір, що вона в своїх мелодичних і ритмічних основах має багато прикмет не вповні відповідних до модерних нотних шаблонів так, що вже записуванням пісні в нашу нотну систему затираємо її характеристичні признаки, заміняємо її лице» [2. – Т. 21, с. 5]. Ще одна перешкода, яка не дає можливості повною мірою транскрибувати народну пісню, це та, як зазначав упорядник, що «... народні співаки співають пісню «природними тонами», тим часом, як наша нотна система знає тільки «темперовану» скалю, якої деякі тони незначно різняться від природних висотою» [2. – Т. 21, с. 6]. Станіслав Людкевич як тонкий аналітик не безпідставно зазначав, що ці неузгодження простежуються насамперед в інтервалах кварта в мінорних звукорядах, де вона вчувається то як чиста, то як збільшена, у несталій терції, яку в багатьох пізніших фольклористичних роботах іменовано нейтральною.

Автор Передмови до збірника «Галицько-руські народні мелодії» одним із перших підмітив деякі стильові відмінності пісень ліво- і правобережжя України, наголосивши на тому,

що «... українські пісні виявляють вищий, культурніший ступінь розвою музики народної, ніж галицькі, а тим самим український племінний елемент являється музикальнішим від галицького» [2. – Т. 21, с. 15]. Тим же самим він відзначив, що «... галицькі мелодії... творитимуть цікавий матеріал для пильних збирачів і дослідників «первісних» народних мелодій...» [2. – Т. 21, с. 15]. Зауважимо, що Станіслав Людкевич виходив із аналізу пропонованого матеріалу й спостеріг асиміляційні процеси, що відбуваються у фольклорі у зв'язку з полонізацією та онімечуванням місцевих жителів. Будучи далеким від ідей окремішності, засудження чужорідних впливів, він зазначав, що «народ галицько-руський потрапить влучно усвоїти у своїй творчості і смакові всякі кращі культурні впливи, і перетворити їх зовсім оригінально» [2. – Т. 21, с. 18].

У збірнику Йосифа Роздольського-Станіслава Людкевича вперше серед збірників українських народних пісень з великою скрупульозністю при основній мелодії зазначені варіаційні відміни, яких є значна кількість при деяких зразках. Це вказує на варіаційну природу українських народних пісень під час їхнього виконання. Зауважимо, що до виходу цього збірника ніхто інший з укладачів народних пісень з мелодіями таких варіаційних відмін не позначав. Власне саме й це вказує на новаторський принцип в нотації Людкевичем народних мелодій.

Серед пісенного матеріалу у збірнику «Галицько-руські народні мелодії» подано дві пісні, виконувані співаками на два голоси. Вони є першими фіксованими зразками, які репрезентують стильові особливості народного багатоголосся західних областей України того часу. До речі, це двоголосся подано способом терцієвої втори, що сформувалося під впливом гармонічного способу мислення виконавців.

У Передмові Станіслав Людкевич як її автор один із перших в українській музичній фольклористиці заострив увагу на нотації інтонаційно-ладової будови народних пісень. Він рекомендував виходити із того звукоряду, який фактично виступає

в народній пісні, і відповідно виставляти ключові знаки. При цьому Станіслав Людкевич відстоював і точність передачі темпу й абсолютної висоти інтонування пісні, виконуваної інформатором (хоча у більшості пропонованого матеріалу через недосконалість звукозаписуючої апаратури він цих позначень не застосовував). З цього приводу Людкевич зазначав: «... Вірне записування безоглядної висоти співаних мелодій може бути добрим показником голосового регістру у нашого народу. Вага докладного означення темпу лежить у тім, що поняття темпу містить у собі звичайно означення характеру пісні» [2. – Т. 21, с. 9]. Але жодної з цих умов транскриптор не зміг дотриматися через недосконалість фонографа та позбавлення можливості особистого спілкування з інформаторами (автором записів народних пісень був Йосиф Роздольський). Зате значення фіксації темпу й абсолютної висоти у відтворенні народної пісні на той час у методичній літературі було явним випередженням наукових вимог, що стосувалися нотації народних пісень. Зауважимо, що до Станіслава Людкевича ніхто інший з транскрипторів таких позначень не застосовував. Особлива новизна використаних у збірнику «Галицько-руські народні мелодії» методик полягає в тонкій увазі й фіксації багатой мелізматичної і глісандування, які характерні для місцевої (галицької) виконавської манери і дають цінний матеріал для зіставлення з варіантами наступних фольклорних верств.

Попри значну наукову новизну збірник Йосифа Роздольського-Станіслава Людкевича не позбавлений і деяких методичних огріхів. Зокрема, не зовсім аргументовано Станіслав Людкевич як автор нотацій пісень підійшов до принципу в поділі пісенної мелодії на такти. Він використовував тактові лінії тільки після словесних періодів-цезур. Але якщо такий метод більш-менш відповідає пісням, що виконуються у говірковому характері, то у піснях із розвиненою і чіткою моторикою такий спосіб поділу на такти не є виправданим.

Збірник «Галицько-руські народні мелодії» є неповним у зв'язку з відсутністю в ньому текстів пісень, які, як зазначалося на одному із засідань Етнографічної комісії Наукового товариства ім. Шевченка, «із-за відсутності паперу планувалися бути виданими окремим томом» [17, с. 11].

Значну допомогу Станіславу Людкевичу та Йосифу Роздольському у підготовці збірника надавали Іван Франко та Володимир Гнатюк. З цього приводу у статті «Іван Франко і музика» Станіслав Людкевич згадував, як у 1905–1907 роках під час редагування збірника «Галицько-руські народні мелодії» він звернувся з проектом щодо групування пісенного матеріалу до Івана Франка. І, замість відстоювання традиційного принципу у відборі народних пісень за тематичним принципом, Іван Франко не тільки схвалив план групування за мелодико-ритмічною структурою, але й намалював чітку схему відношення текстової тематики до мелодико-ритмічної сфери пісень. Там же Іван Франко підкреслив: «... Пісні зв'язані з обрядовим культом, як веснянки, весільні ладкання, колядки, похоронні голосіння, а також такі жанри, як дитячі ігрові та колискові пісні, утворили свою специфічну ритмічно-тональну структуру, не подібну до інших побутових пісень, і їх, очевидно, можна і треба виділяти в окремі групи, натомість усі інші побутові пісні (любовні, сімейні, балади, жартівливі) слід групувати не за змістом тексту, а за музично-тональною структурою, бо тут текст не може бути вирішальним критерієм, тут до однієї мелодійної структури підтасовуються тексти різного змісту, і навпаки – до того самого підбираються різні, неподібні мелодії. Тут мірилом групування мусить стати виключно музично-ритмічна і тональна форми» [7, с. 199–200].

У розмові про упорядкування збірника, як згадував Станіслав Людкевич, Іван Франко висловив ряд цікавих і глибоких спостережень над музичними особливостями різних жанрів і тим самим дав можливість зрозуміти не одне питання, яке до цього часу для упорядника було не зовсім осмисленим. Отже,

з впевненістю можна констатувати, що зазначені вище принципи в упорядкуванні музичного фольклору, на яких був побудований збірник «Галицько-руські народні мелодії», не належали до винаходу одного редактора, а були узагальненням колективної думки членів Етнографічної комісії НТШ, до складу якої входили Іван Франко, Володимир Гнатюк, Філарет Колесса, та їх причетність до появи збірника, як видно зі спогадів Станіслава Людкевича, була незаперечною.

Значення ритмічної концепції і принципів мелодичної типології для впорядкування пісенного матеріалу у збірнику було оцінено етномузикознавцями неоднозначно. Якщо Іван Франко у рецензії на збірник зазначав, що «... се цінний початок в історії національної музики» [16, с. 178], то Климент Квітка під псевдонімом Тиміш Борейко зауважив: «... Найбільша прикмета аскетизму в труді Людкевича се те, що Людкевич в значній мірі добровільно зробив свою роботу сухою та безвідрадною для себе, а саме через прийняту класифікацію матеріалу... Через те маємо у збірнику Людкевича поміж нумерами найвищого інтересу і довгі нудні рядки безбарвних варіантів» [1, с. 15]. Хоча у листі з Євпаторії 26 травня 1908 року до Володимира Гнатюка він зазначав: «... Після видання «Галицько-руських мелодій» я вважаю д. Людкевича за найзначнішого нашого музикального етнографа, і коли б він згодився поїхати в екскурсію, я б віддав йому субсидію без жодного вагання...» [9, с. 16]. З часом погляди Климента Квітки на систематизацію, запропоновану у збірнику «Галицько-руські народні мелодії», докорінно змінилися. На це вказують деякі його розвідки про ритміку народних пісень та особисті зізнання, зафіксовані у листі до Філарета Колесси від 11 червня 1923 року, де він зазначав: «... Я дуже шкодую пост фактум, що не додержував ритмічної систематизації в порядкуванні мелодій (свого збірника, виданого в 1922 р. – О. С.) і, друкуючи їх, я був певен, що будуть надруковані студії над ними» [3, с. 171].

Високо оцінив збірник Йосифа Роздольського-Станіслава Людкевича «Галицько-руські народні мелодії» Філарет Колеса в доповіді, виголошеній 1909 року на Першому українському просвітньо-економічному конгресі у Львові. У ній, зокрема, вчений опирався на збірник як на найоб'ємніше видання «... з усіх, які тепер появилися числом і якістю мелодій, збірник показує наглядно живучість української народної музики» [5, с. 242].

Глибоко наукову статтю-рецензію на збірник Йосифа Роздольського-Станіслава Людкевича написав угорський учений-фольклорист Янош Шепреді, в якій, високо оцінюючи зібраний і систематизований за новим принципом пісенний матеріал, закликав угорців ширше знайомитися з українським фольклором. З цього приводу він зазначав: «Людкевич використав новий у музичній фольклористиці принцип групування пісень по типу мелодій, який зацікавив угорських вчених» [10, с. 78].

Від 1939 по 1990-ті роки, у часи приєднання західноукраїнських земель до УРСР, здобутки місцевих учених-фольклористів через ідеологічну несумісність із радянською ідеологією ігнорувалися, а то й повністю ставали небажаними для використання в тодішній науці. Їхні значні напрацювання в галузі українського народознавства залишалися поза увагою радянських науковців, а то й максимально применшувалися. І лише в період відновлення держави Україна праці галицьких фольклористів (у тому числі і Йосифа Роздольського) стали за-требуваними українськими вченими-етномузикологами через їхню новизну як на рівні використовуваних ними методик, так і передових методологій. Тому Йосиф Роздольський як учений-фольклорист зайняв гідне місце в сучасній народознавчій науці. Його праці стали зразком для наслідування як під час записів народних пісень, так і під час їхнього розшифрування.

Отже, Йосиф Роздольський як учений-фольклорист сьогодні займає одне з першорядних місць у сучасній фольклористичній науці і є зразком невтомного працелюбства в галузі

записування і розшифрування українського фольклору. Прикладом у цьому повною мірою може послужити його збірник у співавторстві зі Станіславом Людкевичем «Галицько-руські народні мелодії». Насправді це видання – нове явище в класифікації та систематизації українського пісенного фольклору. Його новаторські принципи транскрибування народних мелодій дотепер є актуальними в підготовці фольклорних збірників наукового спрямування. У збірнику закладена нова концепція культуро-жанрової систематизації українського музичного фольклору, яка стала підґрунтям для започаткування наукового періоду в історії української музичної фольклористики. Підтвердженням цього є висока оцінка збірника, дана відомими українськими та зарубіжними фольклористами і етномузикознавцями – Іваном Франком, Климентом Квіткою, Філаретом Колесою, Петером Шефреді, які ставили його за приклад під час систематизації українських народних мелодій.

ЛІТЕРАТУРА

1. Борейко Т. (К. Квітка). Новітня українська музична етнографія. *Рідний край*, 1912. № 12. С. 15–19.
2. Галицько-руські народні мелодії: Етнографічний збірник видає етнографічна комісія Наукового товариства ім. Шевченка / Зібрав на фонограф Й. Роздольський, списав і зредагував С. Людкевич. – Львів: Друк. Наукового товариства ім. Шевченка, 1906. Т. 21. Ч. 1. 177 с; 1908. Т. 22. Ч. 2, С. 177–384.
3. Грица С. С. Людкевич – фольклорист. Творчість С. Людкевича; [упор. М. Загайкевич]. Київ, 1979. С. 164–183.
4. Довгалюк І. Осип Роздольський: Музично-етнографічний доробок. – Львів: ТеРус, 2000. 154 с.
5. Колесса Ф. М. Погляд на теперішній стан пісенної творчості українського народу. Музикознавчі праці; [підгот. до

- друку, вступ. стаття і прим. С. Й. Грици]. Київ, 1970. С. 237–247.
6. Луканюк Б. С. Культуро-жанрова концепція С. Людкевича: До постановки питання. Четверта конференція дослідників народної музики червоноруських (галицько-володимирських) та суміжних земель: Матеріали. Львів, 1993. С. 7–14.
 7. Людкевич С. Іван Франко і музика. *Дослідження і статті* ; [упор. та відповідальний редактор доктор мистецтвознавства М. М. Гордійчук]. Київ, 1976. С. 198–202.
 8. Макарчук С. А. Этносоциальное развитие и национальные отношения на западноукраинских землях в период империализма. Львов: Изд-во при Львовском гос. университете «Вища школа», 1983. 254 с.
 9. Матеріали рукописних фондів центральної наукової бібліотеки ім. В. Стефаника у Львові. Фонд В. Гнатюка. Од. зб. 349. Арк. 16.
 10. Мушкетик Л. Ю. Слов'янознавча проблематика угорської фольклористики кінця ХІХ – початку ХХ століть. *Слов'янське літературознавство і фольклористика*: 16. Київ, 1987. Вип. 16. С. 70–78.
 11. Назар Марія. Слово про Осипа Роздольського. Оповідання. Збараж: «Обрій», 2004. 48 с.
 12. Потєбня А. А. Объяснения малорусских и сродных народных песен: Колядки и щедровки. Варшава, 1887. Т. 2. 810 с.
 13. Смоляк О. Слідами Осипа Роздольського у Західно-Подільській Наддністрянщині. Третя конференція дослідників народної музики червоноруських (галицько-володимирських) і суміжних земель. Матеріали. Львів, 1992. С. 102–103.
 14. Сокіл Ганна. Осип Роздольський. Життя і діяльність. Львів: Видавничий цент ЛНУ ім. І. Франка, 2000. 165 с.

15. Сокальський П. П. Руська народна музика. Київ: Держ. вид-во образотворчого мистецтва і муз. літератури, 1959. 399 с.
16. Франко І. Я. Бібліографія. *Літературно-науковий вісник*. Т. 38. Кн. 4. Львів, 1907. С. 178.
17. Хроніка Наукового Товариства ім. Шевченка: Львів: З друк. НТШ, 1906. Вип. 4. 428 с.
18. Kronn I. Welche ist die beste Methode um Volks- und volksmässige Lieder nach ihrer musikakischen (nicht textlichen) Beschaffenheit. Lexikalisch zu orden. Sammelbände der Internationalen Musikwissenschit, IV. S. 643–646.